

Diskusija

Etninės kultūros samprata

Lietuvos nacionalinės kultūros centre 2020-01-07

Etninės kultūros sampratos aiškinimo įvairovė.

Etninės kultūros sąveika su mėgėjų
ir profesionaliuoju menu

Dalia Urbanavičienė (EKGT pirmininkė)

Termino *etninė kultūra* kilmė – iš *etnografijos*

Lietuvoje sąvoką *etnografija* pradėta naudoti seniai, ji greičiausiai perimta iš lenkų:

- Šį terminą naudojo vienas pirmųjų etnografų Oskar Kolberg (1814-1890), kuris XIX a. ėmė leisti publikacijų seriją „Obrazy etnograficzne“, rinko ir lietuviškas dainas bei kitą etnografinę medžiagą;
- E. Volteris 1887 parašė ataskaitą *Etnografinė išvyka į Lietuvą ir Žemaitiją 1887 metų vasarą (Ob etnografičeskoj poezdke po Litve i Žmudi letom 1887 goda)*
- Lenkijai okupavus Vilnių, Vilniaus universitete 1924–1939 m. veikė Etnografijos katedra, joje dirbo lenkų etnografai, parengę etnografinių duomenų rinkimo programas ir įkūrę Etnografijos muziejų.

1944–1947 m. VU dar buvo Etnografijos katedra (vedėjas J. Baldžius), vėliau etnografų rengimą perėmė VU Istorijos katedra.

Sovietmečiu – rusų įtaka. Štai Istorijos instituto etnografinius tyrimus koordinavo ir programas rengė SSRS Mokslų akademijos Etnografijos institutas Maskvoje.

Istorijos institutas leido periodinius mokslo leidinius: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje* (1970–1974), *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje* (1975–1994).

Vėliau „etnografija“ buvo pervadinta į „etnologiją“ (pvz., plg. P. Dundulienės 1982 ir 1991 m. pavadinimus)

Tarptautinė kilmė: „Ethno-“ (nuo graikiško εθνο) – „tauta“

- **Ethnography** - descriptive study of a particular human society or the process of making such a study [*etnografija - aprašomasis tam tikros žmonių visuomenės tyrimas ar tokio tyrimo atlikimo procesas*] žr. <https://www.britannica.com/science/ethnography>
- **Ethno-logy** is the study of the characteristics of different peoples and the differences and relationships between them [*Etnologija yra skirtingų tautų savybių, jų skirtumų ir santykių tyrimai*]
- **Ethnic**: A reference to a social group who share cultural bonds (religious, national, etc.) or physical (racial) characteristics [*ethnic - nuoroda į socialinę grupę, kurią vienija kultūriniai ryšiai (religiniai, tautiniai ir kt.) ar fizinės (rasinės) ypatybės*] <https://wordpandit.com/ethno-root-word/>

Tarptautinis mokslinis periodinis žurnalas „**Ethnoculture**“ (*Ethnoculture* is an international, peer-reviewed, open-access electronic journal publishing research and scholarship by members of COER, the IUAES Commission on Ethnic Relations), žr. <https://www.emich.edu/coer/Journal/Ethnoculture.html#TOC>

Etninės kultūros apibrėžties paieškos rengiant Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymą

Įstatyme:

„*Etninė kultūra* – visos tautos (etnoso) sukurta, iš kartos į kartą perduodama ir nuolat atnaujinama kultūros vertybių visuma, padedanti išlaikyti tautinį tapatumą bei savimoneį ir etnografinių regionų savitumą“;

Etninės kultūros vertybės – tautai reikšmingi **dvasinės bei medžiaginės** etninės kultūros užfiksuoti ir neužfiksuoti dalykai.

Pirminis apibrėžimais:

„Etninė kultūra yra visų tautos (etnoso) socialinių sluoksnių istorijos eigoje sukurta, istorine savimone paremta, iš kartos į kartą perduodama ir nuolat atsinaujinanti materialinės ir dvasinės veiklos vertybių visuma, padedanti išlaikyti tautinį tapatumą ir atverianti galimybę kūrybiškai dalyvauti pasaulio bendrijoje“ (Vyšniauskaitė, Stoškus 1997: 1).

Įvairių socialinių sluoksnių aprėptis

Etninės kultūros įstatyme ne veltui įvardyta, kad šią kultūrą sukūrė visa tauta ir įvairūs jos socialiniai sluoksniai. Klaidinga manyti, kad etninė kultūra būdinga tik kaimui, nes daug jos pavidalų gyvavo ir ypač dabar gyvuoja miestuose, jos puoselėtojai – ne tik kaimiečiai, bet ir aukštuomenės atstovai.

Kaip pavyzdį galima paminėti bajorus, kurie garsėjo puikiais savo pagamintais tautodailės dirbiniais.

Kaimo ir miesto sąveika buvo aktyvi nuo seniausių laikų: pavyzdžiui, miesteliuose įsikūrusios karčemos (jos žinomos dar iš ikikrikščioniškų laikų) buvo kaip savotiški kultūros centrai, kur šokiuose dalyvaudavo ir kaimo žmonės.

Ypač šiais laikais daugybė miesto menininkų ir kitų inteligentų užsiima, pavyzdžiui, šiaudinių sodų rišimu, tarmiškos poezijos kūrimu ir pan.

Etninės kultūros reiškimosi formos

- Įvairūs papročiai – kalendorinių švenčių, šeimos gyvenimo (krikštynų, vestuvių, laidotuvių);
- giminės, bendruomenės, žmonių tarpusavio santykiai, grindžiami paprotiniu etiketu ir tradicinėmis vertybėmis;
- gyvenamoji aplinka – etninė architektūra (etnografiniai kaimai, sodybos, statiniai, smulkioji architektūra, interjeras), tradicinis kultūrinis kraštovaizdis;
- tradiciniai želdiniai, nacionalinės augalų ir gyvūnų veislės;
- kulinarinis paveldas;
- įvairios liaudies kūrybos ir meno formos, t.y. *muzikinis* (dainuojamasis, instrumentinis), *šokamasis*, *žaidybinis ir sakytinis folkloras*, *tautodailė* – taikomoji (keramikos, juvelyrikos, medžio, metalo, odos, vytelių, šaknų ar šiaudų gaminiai bei tekstilės dirbiniai, tarp jų ir tautinio kostiumo gamyba), vaizduojamoji (skulptūros, tapybos ir grafikos darbai, karpiniai), paprotinė dailė (margučiai, verbos ir kt.) ir kryždirbystė, kiti tradiciniai amatai;
- tarmės ir šnektos, liaudiškoji terminija;
- senoji žiniija – liaudies astronomija, tradicinė medicina ir kt.;
- pasaulėjauta ir su ja susiję tradiciniai simboliai, vaizdiniai, mitologija, požiūris į gamtą ir t.t.

Gyvoji tradicija ir paveldas

EK įstatymo 2 str.:

- 5 (dalis). *Etninės kultūros gyvoji tradicija* – tautos paveldėtos kultūros perdavimas, jos kūrimas ir atsinaujinimas.
- 6 (dalis). *Etninės kultūros paveldas* – praeityje tautos sukurtos ir iki šių dienų išlikusios etninės kultūros vertybės.

Šis atskyrimas iki šiol aktualus

Europoje populiari koncepcija į tautines tapatybes ir ypač etninius tautiškumo bruožus žiūrėti išimtinai kaip į paveldą – praeities relikтус, kurie gali būti eksponuojami ir pažįstami kaip „muziejiniai“ istorijos faktai, tačiau ne kaip tautos kasdienį elgesį ir pasaulėvaizdį struktūruojantis veiksnys.

Toks požiūris į etninę kultūrą Europos integracijos kontekste yra viena iš grėsmių etninės kultūros kaip aktualaus tapatybę formuojančio veiksnio išsaugojimui ir yra seniai bei aktyviai populiarinamas Lietuvos viešojoje erdvėje „uždaros“, „archajiškos“, „atsilikusios“ ir kitaip neigiamai apibūdinamos lietuviybės diskurse. Etninės kultūros apsaugos kontekste neišvengiama „paveldo“ sąvoka kelia tam tikras rizikas atsidurti šios ideologijos spąstuose.“ (Vytautas Sinica)

Etninė kultūra apima tiek nematerialias, tiek materialias vertybes

EK įstatymo 2 straipsnis:

Etninės kultūros vertybės – tautai reikšmingi **dvasinės bei medžiaginės** etninės kultūros užfiksuoti ir neužfiksuoti dalykai.

Visą materialųjį kultūros paveldą Lietuvoje reglamentuoja kiti įstatymai (Nekilnojamojo kultūros paveldo vertybių; Kilnojamojų kultūros paveldo vertybių).

Tarptautiniai teisės aktai taip pat yra atskiri materialiam ir nematerialiam paveldui:

- materialiajam paveldui – UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija (1972); ET priimta Europos kraštovaizdžio konvencija (2002) ir kt.;
- Nematerialiam paveldui – WIPO paskelbtas Pavyzdinis folkloro apsaugos nuo neteisėto panaudojimo ir kitokios žalingos veiklos modelis (1982); UNESCO Tradicinės kultūros ir folkloro apsaugos rekomendacijos (1989); Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija (2003 m.).

Etninės kultūros nematerialiems reiškiniams tyrinėti **taikomi specifiniai metodai**, perimti iš antropologijos (*emic*, ne tik *etic*), kurie gerokai skiriasi nuo materialaus kultūros paveldo tyrimų.

Etninės kultūros *pirminė / antrinė* egzistencija (1)

EK įstatymo 8 straipsnis. „Etninės kultūros tęstinumas ir populiarinimas“

4. Kultūros ministerijos valdymo sričiai priskirtos institucijos pagal kompetenciją:

5) remia autentiškas, natūralioje aplinkoje gyvuojančias etninės kultūros raiškos formas.

Dar 1985 m. Z. Kelmickaitė suskirstė lietuvišką folklorą į:

- *klasikinį folklorą*;
- antrines folkloro gyvavimo formas – *folklorizmą* (priskirdama jam ne tik folkloro ansamblius, bet ir stilizuotą dainų ir šokių ansamblių kūrybą).

Anot H. Bausingerio, „*‘antrinis folkloras’* yra situacija, kai kultūrinis palikimas, nutrūkus tradicijai, perduodamas ir išreiškiamas ne pačių folkloro kūrėjų, o jau atgamintojų, tam tikri liaudies kultūros kultūros reiškiniai, išimti iš pirmąkartės natūralios jų gyvavimo aplinkos, yra įvertinami ir naudojami naujiems tikslams“ (1966).

Etninės kultūros *pirminė / antrinė* egzistencija (2)

„Pirminė egzistencija“ yra apibūdinama kaip natūrali, įvairiomis formomis bendruomeninėje aplinkoje gyvuojanti, niekieno neformuojama ir savaime perimama socialinėje aplinkoje tradicija.

„Antrinė egzistencija“ – dirbtinai sukurtoje aplinkoje mokytojų (puoselėtojų) diegiama tradicija, didelį dėmesį teikiant estetikai, vertingumui (archajiškumui) ar kitiems elementams.

Tačiau „antrinė egzistencija“ gali būti dvejopa:

- 1) siekiant išsaugoti etninės kultūros socialinę funkciją;
- 2) pabrėžiant reprezentacinę ir meninę etninės kultūros funkciją (perkeliant į sceną ir pan.)

Etninės kultūros ir profesionalaus meno santykis

Skirtumai:

- profesionalaus meno kūryboje nuolat siekiama inovatyvumo ir originalumo, o etninėje kultūroje būtina paisyti tradicijų, pokyčiai „pirminėje egzistencijoje“ vykdo ne staiga, bet varijuojant bendruomenei priimtinos tradicijos rėmuose;
- labai skiriasi estetinis vertinimas – jei atliekant profesionalaus meno kūrinius labai svarbus tikslus autoriaus sumanymo atspindėjimas ir standartas, tai liaudies kūryba pasižymi didžiuliu variantiškumu ir improvizacija;
- profesionaliajame mene labai svarbus tam tikras išsilavinimo lygmuo, o etninėje kultūroje labiau iškeliamas tiesioginio tradicijos perėmimo reikšmė (kita vertus, taip pat esama šios specialų išsilavinimą įgijusių asmenų ir tyrinėtojų - etnologų, etnomuzikologų).

Profesionaliojo meno bei meno kūrinio sąvokos

Jos pateiktos **Meno kūrėjo ir meno kūrėjų statuso įstatymo** 2 straipsnyje:

- *Profesionalusis menas* – originali aukšto meistriškumo ir meninio lygio kūryba, tokia pripažįstama profesionaliųjų meno vertintojų;
- *Meno kūrinys* – originalus meninės veiklos rezultatas, bet kokio išraiškos būdo ar formos.

Etninei kultūrai netinka „originalios“ kūrybos įvardijimas (nes etninei kultūrai, priešingai, būdinga kolektyvinė iš kartos į kartą perduodama ankstesnius kūrinius atkartojanti kūryba).

Tačiau puikiai tinka apibūdinimai „meninės veiklos rezultatas“, „aukšto meistriškumo ir meninio lygio kūryba“: juk etninės kultūros raiška taip pat yra vertinama šios srities žinovų – etnologų, folkloristų, etnomuzikologų ir kitų kompetentingų vertintojų. Šiuo atžvilgiu **profesionalumo sąvoka taikytina ne tik profesionaliajam menui, bet ir etninei kultūrai.**

Tarp etninės kultūros ir profesionalaus meno vyksta **nuolatinė sąveika** – etninė kultūra panaudojama profesionalaus meno kūrybai, o profesionalusis menas taip pat veikia etninę kultūrą.

Kaip nustatyti ribą tarp etninės kultūros „antrinės egzistencijos“ ir profesionalaus meno?

Tiek etninė kultūra (ypač jos „pirminė egzistencija“), tiek profesionalus menas **pasižymi skirtingais kūrybiniais principais** - savitomis išraiškos priemonėmis, kompozicija ir kitais ypatumais, kurie susiformavo einant skirtingu raidos keliu.

Takoskyrą tarp modernizuotos etninės kultūros ir profesionalaus meno su etninės kultūros motyvais galima nustatyti **pagal vyraujantį vienos ar kitos kultūros rūšies kūrybinių principų pagrindą.**

Pavyzdžiui:

- Folkloro ansamblio aranžuota daina, pridedant modernizuotą instrumentuotę, visgi išlieka atpažįstama pagal pagrindinius kompozicinius principus (pvz., „Gilės“ atliekami kūriniai);
- „Lietuvos“ ansamblio atliekama muzikinė misterija „Dievai ir žmonės“, nors ir išmaniai remiasi mitologine tematika, tačiau visgi yra akivaizdžiai grindžiama profesionalaus meno principais, kurioje folklorinės dainos tėra kaip inkliuzai (plg. su B. Kutavičiaus „Dzūkiškomis variacijomis“ ir kita panašia kūryba).

Etninės kultūros ir nacionalinės kultūros santykis

Etninės kultūros įstatymo preambulė:

„<...> etninė kultūra yra tautos būties, išlikimo ir tvirtumo esmė, nacionalinės kultūros pamatas“, <...> tik savo etnine kultūra besiremianti tauta gali palaikyti savo visuomenės narių pilietinį brandumą, dalyvauti pasaulio civilizacijoje kaip lygiavertė partnerė, išlaikyti <...> savitumą“..

Sąsaja su nacionaline kultūra reiškia, kad etninė kultūra turi valstybinę reikšmę, nes yra artimiausiai susijusi su tautiškumo išraiška.

Tačiau tokia reikšmė turėtų būti suteikiama tik tiems reiškiniams, kurie atspindi etninės kultūros prigimtį bei vertybes, o ne paviršutiniškai juos imituoja be gilesnio tikrosios etninės kultūros esmės pažinimo.

Reprezentuojant etninę kultūrą „antrinėje egzistencijoje“ labai svarbus kompetencijos klausimas, nes neturint išmanymo kuriamas „kičas“.

Nacionalinė kultūra ir globalioji kultūra

Ne tik etninė kultūra, bet ir profesionalusis menas, jei jis betarpiškai susietas su Lietuva, yra viena iš sudedamųjų nacionalinės kultūros dalių.

Taigi Lietuvos nacionalinę kultūrą, kuriai suteikiama valstybinė reikšmė, sudaro du pagrindiniai atraminiai stulpai - etninė kultūra ir profesionalusis menas.

Kita vertus, ne visas profesionalusis menas yra betarpiškai susijęs su Lietuva. Nemaža jo dalis grindžiama globaliaja kultūra, kuri yra tarptautinio pobūdžio, būdinga visam pasauliui.

Iš esmės tai yra importuojama į Lietuvą kultūra: pavyzdžiui, dauguma mūsų šalies televizijos ir radijo kanalų, prekybos centrai, kavinės, barai, klubai ir kitos viešosios erdvės dažniausiai transliuoja globaliosios kultūros produktus, tokio pobūdžio produkcija vyrauja ir kino industrijoje.

Mėgėjų menas (1)

Mėgėjų meno sąvoką labai sunku apibrėžti, todėl yra daug skirtingų apibrėžimų.

Kultūros centrų įstatymo 2 straipsnyje pateiktos tokios formuluotės:

- „*Mėgėjų menas* – viešai atliekamas repertuaras, kurio atlikėjai ar atlikėjų kolektyvas (kolektyvai) yra mėgėjai, negaunantys pajamų iš šios veiklos.“
- „*Mėgėjų meno kolektyvas* – asmenų grupė, laisvalaikiu užsiimanti menine saviraiška, turinti savo repertuarą ir galinti jį pristatyti žiūrovams.“

Kultūros centrų įstatymo keitimo projekte:

- „*Mėgėjų menas* – meninio, sociokultūrinio ugdymo ir neformaliojo švietimo proceso metu sukurtas kurios nors kultūros srities, meno šakos ar jų junginio sintezės produktas ar rezultatas.“

Mėgėjų meno plėtros 2010–2016 metų strategijoje:

- „*Mėgėjų menas* – svarbi šalies kultūros proceso dalis. Mėgėjų menas, meno kolektyvų veikla prisideda prie regionų kultūros plėtros, žmonių užimtumo, mažina socialinę atskirtį, didina kaimo vietovių gyvenimo kokybę, įtraukia į kūrybinę veiklą visų socialinių sluoksnių atstovus.“

Mēgēju menas (2)

Tačiau dauguma požymių šiuose apibrėžimuose gali būti tinkami tiek etninei kultūrai, tiek profesionaliam menui. Lyginant pastaraisiais, mėgėjų meno ryškiausias požymis greičiau būtų **kompetencijos lygmens skirtumas**.

Dėl to arčiausiai tiesos būtų D. Gaspariūnienės magistro darbe „Meno mėgėjų kolektyvo vadovo pedagoginių ir socialinių funkcijų sąveika“ (2005) pateiktas *mėgėjų meno kolektyvo įvardijimas – kaip asmenų sambūrio, kuris vienija žmones, siekiančius sukurti estetinę vertybę, bet nepretenduojančius į profesionalumą.*

Mėgėjiškas pobūdis gali pasireikšti tiek bandant paviršutiniškai užsiimti etnokultūrine veikla, nepažįstant jos esmės, tiek siekiant vadovautis profesionalaus meno pavyzdžiais.

Taigi **mėgėjų menas skirstytinas į kelias kryptis, kurios remiasi skirtingomis kultūros rūšimis**: 1) etnine kultūra; 2) nacionaline profesionalia kultūra; 3) globalia profesionalia kultūra.

Mėgėjų menas (3)

Mėgėjų menas gali tapti ir nacionalinės kultūros dalimi – tačiau tik toks mėgėjų menas, kuris grindžiamas etnine kultūra bei lietuvišku profesionaliuoju menu, yra teigiamai specialistų įvertintas.

Mėgėjų meno atžvilgiu laikomasi nuostatos, kad takoskyra tarp profesionaliojo ir mėgėjų meno yra per didelė ir meno kolektyvai turėtų nuolat kelti savo profesionalumą bei meninį lygį. Dėl to mėgėjų meno kolektyvų meistriškumas vertinamas rengiant įvairias apžiūras ir konkursus, išrenkant geriausius kolektyvus.

Problema:

Vis sunkiau atskirti mėgėjų meną nuo profesionalaus - ypač dėl to, kad kolektyvų vadovai paprastai yra profesionalai, o ir atlikimo kokybė neretai prilygsta profesionaliajam menui.

Iki šiol nėra įtvirtinta, kad tie mėgėjų meno kolektyvai, kurie gauna aukštus įvertinimus, kartu įgyja ir jų profesionalumo pripažinimą.

Sąsajų schema

Etninės kultūros, profesionaliojo meno ir nacionalinės kultūros bei mėgėjų meno santykis

